

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.231.14:342.7(4)

«МОВА НЕНАВИСТІ» В МІЖНАРОДНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ПРАВОВОМУ КОНТЕКСТІ

«HATE SPEECH» IN INTERNATIONAL AND EUROPEAN LEGAL CONTEXT

«ЯЗЫК НЕНАВИСТИ» В МЕЖДУНАРОДНОМ И ЕВРОПЕЙСКОМ ПРАВОВОМ КОНТЕКСТЕ

Медведєва М. О.

Доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Дібрівна Е. А.

Магістр правознавства, магістр зі спеціальності «Міжнародні відносини», юрист Громадської організації «Всі разом!». E-mail: dibrivnaya.e.a@gmail.com

Кухарчук Р. В.

Магістр журналістики, президент Громадської організації «Асоціація журналістів, видавців і мовців «Новомедіа». E-mail: info@novomedia.org

Medvedieva M.

Doctor of Law, Assistant Professor, Professor at the International Law Chair of the Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Dibrivna E.

Master of Law, Master of International Relations, Lawyer of the Public Organization «All Together!». E-mail: dibrivnaya.e.a@gmail.com

Kuharchuk R.

Master of journalism, President of the Public organization «Association of Journalists, Publishers and Broadcasters «Novomedia». E-mail: info@novomedia.org

Медведева М. А.

Доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры международного права Института международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. E-mail: medvedieva.maryna@gmail.com

Дибривная Э. А.

Магістр правоведения, магістр по специальности «Международные отношения», юрист Общественной организации «Все вместе!». E-mail: dibrivnaya.e.a@gmail.com

Кухарчук Р. В.

Магістр журналістики, президент Общественной организации «Ассоциация журналистов, издателей и вещателей «Новомедіа». E-mail: info@novomedia.org

Анотація. Доведено, що в міжнародно-правовому дискурсі використовується поняття «мова ворожнечі», яке не має узагальненого та чіткого визначення. Відзначається, що при використанні терміну «hate speech», між правом на свободу слова та вираження поглядів та заборонаю дискримінації за будь-якими ознаками виникає конфлікт. Наголошується на тому, що концепція «мови ворожнечі» у нинішньому використанні суперечить фундаментальним принципам верховенства права, бо являє собою загрозу для демократичних основ суспільства. Беззастережне впровадження концепції «hate speech» у законодавство європейських держав може загрожувати праву на свободу слова, свободу віросповідання та свободу зібрань, оскільки дає підстави для встановлення необґрунтованих обмежень щодо реалізації зазначених прав та свобод людини.

Ключові слова: мова ненависті, право, Європейська конвенція, права людини, дискримінація, демократія.

Abstract. It is proved that the term hate speech used in international legal discourse does not have a generalized and precise definition. It is noted that when using the term «hate speech» there is a conflict between the right to freedom of expression and the prohibition of discrimination on any grounds. It is emphasized that the concept of «hate speech» in its current use contradicts the fundamental principle of the rule of law, because it represents a threat to the democratic foundation of society. The unconditional introduction of the concept of «hate speech» into the laws of European states may endanger the right to freedom of expression, freedom of religion and freedom of assembly, as it provides grounds for establishing unreasonable restrictions on the exercise of these rights and freedoms.

Key words: hate speech, law, European Convention, human rights, discrimination, democracy.

Аннотация. Доказано, что в международно-правовом дискурсе используется понятие «язык вражды», которое не имеет обобщённого и чёткого определения. Отмечается, что при использовании термина «hate speech» между правом на свободу слова и выражения и запретом дискриминации по какому-либо признаку возникает конфликт. Подчёркивается, что концепция «языка вражды» в нынешнем использовании противоречит фундаментальным принципам верховенства права, так как представляет собой угрозу демократическим основам общества. Безоговорочное внедрение концепции «hate speech» в законодательство европейских государств может угрожать праву на свободу слова, свободу вероисповедания и свободу собраний, поскольку даёт основания для установления необоснованных ограничений по реализации указанных прав и свобод человека.

Ключевые слова: язык ненависти, право, Европейская конвенция, права человека, дискриминация, демократия.

Постановка проблеми. Після Другої світової війни значна кількість європейських країн стали ухвалювати законодавчі акти, які забороняли «мову ворожнечі». Первинна мета – підтримування миру на європейському континенті, встановлення табу для проявів расової та релігійної ненависті. Ці закони первинно були призначені для захисту від ксенофобії та антисемітизму.

Актуальність теми зумовлена тим, що в сучасній науковій думці, а також в міжнародній судовій та договірній практиці, як і в практиці окремих держав, поняття «мова ворожнечі» не має чіткого уніфікованого визначення. При цьому це суспільне явище тісно пов'язане із реалізацією права на вільне вираження поглядів. Одночасно воно суперечить забороні дискримінації за будь-якими ознаками, що може призвести до порушення прав людини. Таким чином, постає питання щодо правомірності використання поняття «мова

ворожнечі» в правовому дискурсі, визначення його точного змісту та критеріїв застосування, узгодження з договірною та судовою практикою захисту фундаментальних прав людини тощо.

Мета статті – дослідження явища, яке в публічному та науковому діалозі називають «мова ворожнечі», його витоків, окремих елементів правового регулювання на міжнародному та національному рівні, а також можливих наслідків на прикладі Європейського континенту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні проблемою «мови ворожнечі» в загальному контексті: О. Верховський [15], В. Савончак [14], І. Федорович та інші; філологічний аспект питання досліджують М. Гречихін, А. Денісова, Н. Муравйова та інші; психолого-педагогічний аспект вивчають О. Гладилін, М. Климова, І. Палькота інші. Міжнародно-правові аспекти поняття «мови ворожнечі» вивчалися такими вченими, як С. Лихова, Г. Рибальченко, Т. Мендель, М. Елбахтімі, Р. Кохен та інші. Слід зауважити, що в публічному та науковому дискурсі зустрічаються наступні словосполучення для визначення одного явища: «hate speech», «мова ворожнечі», «мова ненависті». Ця робота є спробою певною мірою заповнити існуючі прогалини аналізу міжнародно-правових аспектів питання застосування та тлумачення поняття «мова ворожнечі», а також аналізу застосування цього поняття в порівняльно-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. «Мова ненависті» має коріння в трьох документах міжнародного права: Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Європейська конвенція з прав людини в статті 10 передбачає свободу вираження думок для всіх, але реалізація цього права обумовлена певними обмеженнями, необхідними, зокрема, «для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду» [3]. Європейський суд з прав людини мав нагоду тлумачити поняття «промови ненависті» в контексті зазначеної статті Конвенції у справі *Erbakan v. Turkey* та *Vejdeland and Others v. Sweden*. В першій справі Суд зазначив, що може виявитись необхідним в певних демократичних суспільствах накладати санкції за будь-які форми висловлювань, які розповсюджують, спонукають, підтримують або виправдовують ненависть, що базується на нетолерантності [27]. В другій справі Європейський суд засудив заявників за поширення серед учнів старших класів близько 100 листівок. У них стверджувалось, що гомосексуалізм це «девіантна сексуальна схильність», яка має «морально руйнівний вплив на суспільство» і що саме серед гомосексуалістів найвищий рівень поширення ВІЛ-інфекції. Суд постановив, що такий текст є образливим для представників сексуальних меншин. Європейський суд вирішив, що така інформація є дискримінаційною і фактично нівелював норми про свободу слова. Прецедентна практика Суду з питань промов ненависті доволі солідна (наприклад, справи *Pavel Ivanov v. Russia*, *Garaudi v. France*, *Norwood v. The United Kingdom*, *Dink v. Turkey*, *Jersild v. Denmark*, *Delfi AS v. Estonia* тощо).

Суд неодноразово висловлювався на захист свободи вираження поглядів, при цьому зазначав, що ця свобода застосовується не лише до інформації чи ідей, які схвально сприймаються чи розглядаються як необразливі, але також до тих, які шокують або хвилюють державу чи будь-який сектор суспільства (справа *Handyside v. The United Kingdom*). Найбільш застосованими статтями в справах про «промови ненависті» є стаття 10, а також стаття 17 про заборону зловживання правами [27].

Відповідно до статті 4 Міжнародної конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації існує зобов'язання покарати за «всяке поширення ідей, заснованих на расовій

перевазі або ненависті» [5]. Ця стаття, на думку Т. Менделя, вирізняє чотири різні аспекти зобов'язань держав щодо викорінення «промов ненависті», а саме, розповсюдження ідей, що базуються на теорії расової переваги; розповсюдження ідей, що базуються на расовій ненависті; підбурювання до расової дискримінації; підбурювання до актів насильства, спрямованих проти будь-якої раси [21].

Розробку та прийняття статей 19 та 20 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права супроводжували гострі дебати та запеклі дискусії, обумовлені, зокрема, тим, що стаття 20 встановлює необґрунтовані обмеження на фундаментальні права людини, закріплені в статті 19. Стаття 19 Пакту закріплює право кожної людини безперешкодно дотримуватись своїх поглядів, а стаття 20 вимагає заборонити будь-яку пропаганду національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства [6]. Отже, обидві статті взаємно обмежують одна одну, не дозволяючи надавати перевагу одному чи іншому праву. У своєму коментарі до статті 20 Комітет ООН з прав людини зробив висновок, що стаття 20 цілком узгоджується із статтею 19 [28]. Сам Комітет мав нагоду тлумачити обидві статті в контексті «промови ненависті» в справі *Faurisson v. France*.

Американська конвенція з прав людини та Африканська хартія прав людини та народів також забезпечують право на свободу думки та висловлювань з певними чітко визначеними обмеженнями. Стаття 13 (5) Американської конвенції з прав людини забороняє пропаганду національної, расової або релігійної ненависті на підставі таких ознак, як раса, колір, релігія, мова, національне походження [9].

Крім того, Загальна декларація прав людини у статті 19 проголосила право на свободу переконань та свободу їх вираження, але, разом з тим, також передбачила обмеження цього права у статті 7, яка закріплює право кожного на захист від будь-якої дискримінації та будь-якого підбурювання до такої дискримінації, а також в статті 29, яка визначила загальні підстави для обмеження проголошених в Декларації прав, зокрема для забезпечення поваги прав і свобод інших, задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку тощо [1].

Загалом, міжнародне право не просто дозволяє, але фактично вимагає від держав забороняти певні промови на тій підставі, що вони порушують право інших осіб на рівність чи свободу від дискримінації, а також з метою захисту публічного порядку [21]. Під публічним порядком держави в міжнародному праві розуміють фундаментальні начала правопорядку і суверенітету, загально визнані в суспільстві принципи моралі, а також інтереси обороноздатності та безпеки держави.

Міжнародні кримінальні трибунали також мали нагоду розглядати справи стосовно промов ненависті, причому надані ними тлумачення суттєво відрізняються. Так, Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії проголосив, що підбурювання до расової ненависті не становить злочин проти людяності, а її криміналізація не набула статусу звичаєвого міжнародного права (справа *Prosecutor v. Kordic*) [18, с. 231]. Пізніше Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди виголосив вирок за злочини проти людяності, що виявлялись у підбурюванні до расової ненависті, що, на думку, трибуналу, стало нормою звичаєвого міжнародного права, яка забороняє дискримінацію (справа *Prosecutor v. Nahimana*) [18, с. 231].

У документах міжнародних організацій і європейському законодавстві доволі часто згадується «мова ненависті». Проте де-факто немає універсального узгодженого визначення цього терміну. На думку С. Лихової та Г. Рибальченка, «під поняттям «мова ворожнечі» розуміються некоректні висловлювання на адресу етнічних, конфесійних чи певних соціальних груп як спільнот і на адресу конкретних людей як представників цих

спільнот ... із невинним розвитком суспільства зміст та значення цього терміну постійно уточнюється» [14, с. 274–275]. М. Елбахтімі вважає, що право на свободу від «промов ненависті» охоплює такі складові, як емоційний компонент, конфлікт між правом слухача та спікера на свободу та рівність, а також конфлікт між індивідуальним правом та колективними правами, причому існує суттєва складність у доведенні підбурювання [19, с. 3].

Існує низка міжнародних правових документів, які визначають певні критерії розпізнавання «мови ненависті». До них, зокрема, можна віднести Рамкову конвенцію про захист національних меншин [7] та Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який присвячений питанням протидії расизму і ксенофобії в Інтернеті [2]. Крім того, існують акти рекомендаційного характеру, такі як, наприклад, Рекомендація Ради Європи щодо «мови ненависті» 97 (20).

В Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № 97 (20) це словосполучення визначається так: «Під поняттям «hate speech» слід розуміти всі види висловлювань, які поширюють, розпалюють, підтримують або виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, в тому числі нетерпимістю, що виявляється у формі агресивного націоналізму і етноцентризму, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів та осіб, які за своїм походженням відносяться до іммігрантів» [8]. У цьому сенсі поняття «мова ненависті» поширюється на всі висловлювання, спрямовані проти однієї особи або якоїсь певної групи осіб.

Слід звернути увагу на те, що, на думку промоутерів юридичної концепції «hate speech», під цю категорію має потрапляти не лише агресивна лексика, яка прямо закликає до будь-якої дискримінації чи принижує особу, а й створення негативних стереотипів щодо певних соціальних груп населення. Цей момент влучно прокоментував Павло Пушкар, старший юрист Секретаріату Європейського суду з прав людини: «Стереотипи вводяться в загальні правила, які створюють певне ставлення до соціальних груп. І мова йде не обов'язково про етнічне походження, а взагалі про певну соціокультурну групу. Дуже складно визначити, чи належать певні висловлювання до «мови ворожнечі» – оскільки їх обмеження вступає в конфлікт зі ст. 10 Європейської конвенції про права людини, яка гарантує свободу слова. Однак здійснення цієї свободи підлягає певним обмеженням, зокрема, пов'язані із захистом прав інших осіб» [26].

Отже проведення лінії між грубими словами і образливими висловами для людини або групи осіб – це вкрай суб'єктивна справа. Тому судові переслідування з перспективою адміністративного чи кримінального покарання за слова і висловлювання виглядають неоднозначно.

Звернемось до аналізу питання, як законодавство про «мову ворожнечі» діє у країнах західної Європи. У Великій Британії діє Закон про суспільний лад з 1986 року. Стаття 18 (1) цього закону декларує, що «людина, яка використовує погрози, образи чи образливі слова або поведінку, або демонструє будь-які письмові матеріали, які містять погрози або є образливими, визнається винною у скоєнні злочину за таких умов: а) вона має намір таким чином розпалювати расову ненависть, або б) враховуючи всі обставини, расова ненависть таким чином, ймовірно, буде збільшуватися» [12]. Розділ 5 Закону про суспільний лад дає визначення та ознаки дій, які класифікуються як злочин на підставі ненависті. Головною ознакою є використання погроз або образливих слів «в межах слуху або зору людини, що, можливо, стане причиною переслідування, тривоги або стресу» [12].

Прикладом використання норми є подія 2015 року, коли Фелікс Нгоул був виключений з університету за негативний коментар щодо одностатевого шлюбу на своїй сторінці у соціальній мережі [22]. Керівництво університету в своєму рішенні стверджувало, що його

коментарі порушили кодекс поведінки. Адвокат Пол Даймонд тоді констатував: «Обов'язок судів – гарантувати, що свобода слова є і буде збережена. Але свобода слова в цій країні стає все більш обмеженою» [17].

У Франції діє Закон про свободу преси, стаття 24 якого криміналізує підбурювання до расової дискримінації, ненависті або насильства на основі свого походження або належності (чи неналежності) до етнічних груп, національної, расової або релігійної групи. Положення Кримінального кодексу Франції також передбачає відповідальність за подібні вчинки при особистому спілкуванні.

Приклад використання норми: у 2008 році актриса Бріжит Бардо була звинувачена у розпалюванні расової ненависті за її критику щодо ритуального забою овець під час мусульманського свята. За рішенням суду Бардо мала виплатити 24 000 доларів штрафу [13].

Кримінальний кодекс Данії в статті 266 (б) передбачає кримінальну відповідальність за «вираз і поширення расової ненависті» [10]. Ознакою злочину є використання загрозливої або образливої мови до широкого кола осіб. Приклад використання норми: у 2010 році датська прокуратура звернулася із позовом про зняття депутатської недоторканності з депутата Йеспера Лангбалле. Його звинуватили за публікацію статті про «повзучу ісламізацію Європи» і підлеглий статус жінок-мусульманок [29].

Стаття 137с Кримінального кодексу Данії забороняє публічні образи, а також усне, письмове або ілюстроване підбурювання до ненависті «через расу, релігію, сексуальну орієнтацію або особисті переконання» [11]. Приклад використання норми: політика Герта Віддерса в 2009 році звинуватили за використання «мови ненависті». Він став об'єктом атак у судах через публічний осуд мусульман і ісламу, як релігію, яка заохочує вбивати в ім'я Аллаха [23].

У 2002 році в Швеції був прийнятий закон «Про розпалювання ворожнечі», в якому міститься стаття про обмеження церковних проповідей. З цього приводу канцлер юстиції зробив публікацію про те, що проповідь може вважатися кримінальним правопорушенням, якщо вона містить інформацію про те, що, наприклад, гомосексуальна поведінка є гріхом. Приклад використання норми: у 2003 році пастора Оке Гріна звинуватили в розпалюванні ненависті по відношенню до однієї з груп громадян і кинули до в'язниці. Підставою для звинувачення було те, що він заявив, що гомосексуалізм є «абсолютно протиприродним явищем, раковою пухлиною суспільства» [20].

Отже у деяких країнах Європи вже існує реальна загроза для свободи слова як одного з найважливіших елементів вільного суспільства. Встановлення цензури відбувається під виглядом толерантності і співіснування. Передусім мусульманські групи та сексуальні меншини маніпулюють законами про «мову ненависті» для власного домінування і дискримінації по відношенню до незгодних.

В Україні стаття 161 Кримінального кодексу криміналізує умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями; ті самі дії, поєднані з насильством, обманом чи погрозами, а також вчинені службовою особою; ті само дії, передбачені вище, які були вчинені організованою групою осіб або спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки [4].

Міжнародні договори про захист прав людини декларують, що кожен має право на свободу вираження поглядів. Тобто кожна людина та громадянин має право вільно виражати свої погляди, у тому числі – критикувати поведінку іншої людини. Саме поведінку, а не природні дані (наприклад, зовнішні або національні ознаки). Образливі висловлювання з приводу раси, кольору шкіри або інших природних властивостей, які містять неповагу до іншої людини, а також підбурювання до ненависті, безсумнівно, мають бути

засуджені. І для цього цілком справедливо діють закони та положення договорів, які забороняють глузування і висміювання на підставі, наприклад, етнічної приналежності або інших природних даних. Але концепція «hate speech» полягає передусім у тому, щоб забезпечити абсолютне панування цензури відносно тих, хто не згоден з поведінкою або певними етичними нормами оточення. Застосування цієї концепції має на меті пригнічення людей, які мають здорові світоглядні орієнтири. Таким чином, критика форм ризикованої поведінки, до яких відносяться проституція, наркоманія, алкоголізм, гомосексуалізм або засудження радикального ісламу може трактуватися, як «hate speech».

Впровадження юридичної концепції «hate speech» у законодавство загрожує основоположному праву – праву на свободу слова. Суспільство позбувається права засуджувати або виступати проти недопустимої поведінки особи або групи осіб. В тому числі – політиків. Ця концепція становить загрозу свободі журналістської діяльності. Адже будь-яка критика журналістами дій представників органів влади може трактуватися як «мова ворожнечі». В даному контексті обмежується свобода журналістської професії. Значно обмежується свобода віросповідання. В даному випадку релігійні вчення про перелюб, мужолозтво та про інші гріхи можуть бути представлені як «мова ворожнечі» по відношенню до тих, хто їх практикує. Порушується право на свободу зібрань. Будь-яке публічне висловлення на зібраннях з приводу неприйнятних дій будь-кого може підпасти під категорію «мови ворожнечі». Все це свідчить про загрозу основоположним правам і свободам людини і громадянина.

Висновки. У документах міжнародних організацій і європейському законодавстві доволі часто згадується «мова ненависті», проте де-факто немає універсального узгодженого визначення цього терміну. Міжнародне право містить гарантії захисту права на свободу вираження поглядів, проте обмежує його реалізацією встановленням заборон на поширення ідей, заснованих на расовій перевазі або ненависті, а також заборон на будь-яку пропаганду національної, расової чи релігійної ненависті, що являє собою підбурювання до дискримінації, ворожнечі або насильства. Однак з огляду на діяльність деяких міжнародних організацій та практику деяких держав на сьогоднішній день спостерігається небезпечна тенденція з необґрунтованого розширення кола підстав щодо заборони чи обмеження права людини на свободу вираження поглядів, які не були передбачені розробниками ключових договорів із захисту прав людини. Міжнародна судова практика в питанні промов ненависті дещо суперечлива та неоднозначна.

Європейській досвід показує, що за прояви «мови ненависті» санкції в деяких країнах Європи можуть бути різними: від звільнення з роботи до кримінальної відповідальності. Законодавство європейських країн щодо «мови ворожнечі» або «мови ненависті» у нинішньому використанні суперечить фундаментальним принципам верховенства права, бо являє собою загрозу для демократії, основним принципом якої є свобода слова. Так склалися, що такі закони просуваються передусім трьома групами: представниками ліберальних політичних партій, що підтримують рух ЛГБТ, самими ЛГБТ-активістами та мусульманськими колами. За своєю природою «hate speech» суперечить принципам справедливості та ставить права вищевказаних груп над правами інших осіб і соціальних груп. Тому є неприпустимим впровадження у нормативні акти України таких понять, як «мова ворожнечі», «мова ненависті» та їм подібних.

Список використаних джерел

1. Всеобщая декларация прав человека 10 декабря 1948 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який присвячений питанням протидії расизму і ксенофобії в Інтернеті від 28 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_687.
3. Європейська конвенція з прав людини від 04 листопада 1950 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
5. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_105.
6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_043.
7. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 01 лютого 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
8. Рекомендація Ради Європи щодо «мови ненависті» 97 (20) від 30 жовтня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_093.
9. American Convention on Human Rights of 22 November 1969 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr.html.
10. Criminal Code of Denmark [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access: https://www.unodc.org/cld/document/dnk/2011/criminal_code_of_denmark_as_of_2012_danish_version.html.
11. Criminal Code of Netherlands [Electronic resource]. – 1881. – Mode of access: http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/2014%20seminars/Omsenie/WetboekvanStrafrecht_ENG_PV.pdf.
12. Public Order Act [Electronic resource]. – 1986. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64>.
13. Кірбі Е. Д. Бріджит Бардо штрафують уже в'яте за «расизм» [Електронний ресурс] / Е. Д. Кірбі. – ВВС. – 2008. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2008/06/080603_bardo_fine_oh.shtml.
14. Лихова С. Я. Мова ворожнечі як ознака порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії / С. Я. Лихова, Г. Г. Рибальченко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2013. – Вип. 31. – С. 274–282.
15. Савончак В. Я. Мова ворожнечі у ЗМІ: до дискусії про поняття [Електронний ресурс] / В. Я. Савончак; Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – 2012 р. – Режим доступу: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_968/content/savonchak.pdf.
16. Язык вражды против общества: (сб. статей) / сост.: А. Верховский. – М.: Центр «Со-ва», 2007. – 259 с.
17. Christian student granted judicial review after being expelled for views on sexuality [Electronic resource] / Christian Concern – April 2017. – Mode of access: <http://www.christian-concern.com/our-concerns/freedom-of-speech/christian-student-granted-judicial-review-after-being-expelled-for-vi>.
18. Cohen R. Regulating hate speech: Nothing customary about it / Roni Cohen // Chicago Journal of International Law. – Vol. 15, No. 1. – P. 229–255.
19. Elbahtimy M. The Right to be Free from the Harm of Hate Speech in International Human Rights Law [Electronic resource] / Mona Elbahtimy // CGHR Working Paper No. 7. – 2014. – Mode of access: <https://www.free-expression.group.cam.ac.uk/pdfs/elbahtimy>.

20. Green A. Freedom of Religion on Trial in Sweden / AkeGreen. – 2002. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.akegreen.org>.
21. Mendel T. Hate speech rules under international law [Electronic resource] / Toby Mendel. – February 2010. – Mode of access: <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.02.hate-speech.Macedonia-book.pdf>.
22. Ngole F. Christian Concern / Felix Ngole [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: <http://www.christianconcern.com/cases/felix-ngole>.
23. O’Flynn-Magee S. Op-Ed: Islam and You – The Politics of Greet Wilders /Sean O’Flynn-Magee [Electronic resource] // Digital Journal. – Mode of access: <http://www.digitaljournal.com/article/297888>.
24. Timmer A. Anti-Gay Hate Speech: Vejdeland and Others v. Sweden [Electronic resource] / A.Timmer // Strasbourg observers. – 2012. – Mode of access: <https://strasbourgobservers.com/2012/02/14/anti-gay-hate-speech-vejdeland-and-others-v-sweden>.
25. Інформаційний портал «Благовест» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=3123>.
26. Мова ворожнечі – нові прояви та наслідки: матеріали експертного семінару, організованого Радою Європи (Київ, 17. 03. 2015 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/mova_vorozhnechi_novi_proyavi_ta_naslidki.
27. Factsheet – Hate speech [Electronic resource] / European Court of Human Rights. – July 2017. – Mode of access: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf.
28. General Comment No. 11: Prohibition of propaganda for war and inciting national, racial or religious hatred (Art. 20): 29/07/1983 [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>.
29. Wikipedia. Jesper Langballe. [Electronic resource]. – Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Jesper_Langballe.

References

1. Zagal’na deklaratsiya prav lyudini 10 grudnya 1948 g. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
2. Dodatkoviy protokol do Konventsii pro kiberzlochinnist’, yakiy prisvyacheniy pitanniam protidii rasizmu i ksenofobii v Interneti vid 28 sichnya 2003 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_687.
3. Evropeys’ka konventsiya z prav lyudini vid 04 listopada 1950 roku [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Kriminal’nyy kodeks Ukraini vid 5 kvitnya 2001 r. // Vidomosti Verkhovnoi Radi Ukraini. – 2001. – № 25–26. – С.131.
5. Mizhnarodna konventsiya pro likvidatsiyu vsikh form rasovoi diskriminatsii vid 21 grudnya 1965 roku [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_1056.
6. Mizhnarodniy pakt pro gromadyans’ki i politichni prava vid 16 grudnya 1966 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_043.
7. Ramkova konventsiya pro zakhist natsional’nikh menshin vid 01 lyutogo 1995 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055.
8. Rekomendatsiya Radi Evropi shchodo «movi nenavisti» 97 (20) vid 30 zhovtnya 1997 r. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_093.

9. American Convention on Human Rights of 22 November 1969 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.hrcr.org/docs/American_Convention/oashr.html.
10. Criminal Code of Denmark [Electronic resource]. – 2012. – Mode of access: https://www.unodc.org/cld/document/dnk/2011/criminal_code_of_denmark_as_of_2012_danish_version.html.
11. Criminal Code of Netherlands [Electronic resource]. – 1881. – Mode of access: http://www.ejtn.eu/PageFiles/6533/2014%20seminars/Omsenie/WetboekvanStrafrecht_ENG_PV.pdf.
12. Public Order Act [Electronic resource]. – 1986. – Mode of access: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1986/64>.
13. Kirbi E. D. Bridzhit Bardo shtrafuyut' uzhe vp'yate za «rasizm». [Elektronniy resurs] / E. D. Kirbi. – BBC. – 2008. – Rezhim dostupu: http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2008/06/080603_bardo_fine_oh.shtml.
14. Likhova S. Ya. Mova vorozhnechi yak oznaka porushennya rivnopravnosti gromadyan zalezho vid ikh rasovoi, natsional'noi nalezhnosti abo stavlennya do religii / S. Ya. Likhova, G. G. Ribal'chenko // Aktual'ni problemi vdoskonalennya chinnogo zakonodavstva Ukraini. – 2013. – Vip. 31. – S. 274–282.
15. Savonchak V. Ya. Mova vorozhnechi u ZMI: do diskusii pro ponyattya [Elektronniy resurs] / V. Ya. Savonchak; Chernivets'kiy natsional'niy universitet imeni Yuriya Fed'kovicha. – 2012 r. – Rezhim dostupu: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_968/content/savonchak.pdf
16. Yazyk vrazhdy protiv obshchestva: (sb. statey) / sost.: A. Verkhovskiy. – M.: Tsentr «Sova», 2007. – 259 s.
17. Christian student granted judicial review after being expelled for views on sexuality [Electronic resource] / Christian Concern – April 2017. – Mode of access: <http://www.christian-concern.com/our-concerns/freedom-of-speech/christian-student-granted-judicial-review-after-being-expelled-for-vi>.
18. Cohen R. Regulating hate speech: Nothing customary about it / Roni Cohen // Chicago Journal of International Law. – Vol. 15, No. 1. – P. 229–255.
19. Elbahtimy M. The Right to be Free from the Harm of Hate Speech in International Human Rights Law [Electronic resource] / Mona Elbahtimy // CGHR Working Paper No. 7. – 2014. – Mode of access: <https://www.free-expression.group.cam.ac.uk/pdfs/elbahtimy>.
20. Green A. Freedom of Religion on Trial in Sweden / AkeGreen // – 2002. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.akegreen.org>.
21. Mendel T. Hate speech rules under international law [Electronic resource] / Toby Mendel. – February 2010. – Mode of access: <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.02.hate-speech.Macedonia-book.pdf>
22. Ngole F. Christian Concern / Felix Ngole [Electronic resource]. – 2016. – Mode of access: <http://www.christianconcern.com/cases/felix-ngole>.
23. O'Flynn-Magee S. Op-Ed: Islam and You – The Politics of Greet Wilders / Sean O'Flynn-Magee [Electronic resource] // Digital Journal. – Mode of access: <http://www.digitaljournal.com/article/297888>.
24. Timmer A. Anti-Gay Hate Speech: Vejdeland and Others v. Sweden [Electronic resource] / A. Timmer // Strasbourg observers. – 2012. – Mode of access: <https://strasbourgobservers.com/2012/02/14/anti-gay-hate-speech-vejdeland-and-others-v-sweden>.
25. Informatsiyniy portal «Blagovest» [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.blagovest-info.ru/index.php?ss=2&s=3&id=3123>.

26. Mova vorozhnechi – novi proyavi ta naslyki: materiali ekspertnogo semeni, organizovanogo Radoyu Evropi (Kyiv, 17. 03. 2015 r.) [Elektronniy resurs]. – Rezhim dostupu: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/law/mova_vorozhnechi_novi_proyavi_ta_naslidki.
27. Fakty – Nenavist' rechi [Elektronnyy resurs] / Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka. – iyul' 2017. – Rezhim dostupa: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Hate_speech_ENG.pdf.
28. Zamechaniye obshchego poryadka № 11: Zapreshcheniye propagandy voyny i razzhiganiye natsional'noy, rasovoy ili religioznoy nenavisti (stat'ya 20): 29/07/1983 [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Opinion/CCPRGeneralCommentNo11.pdf>
29. Wikipedia. Jesper Langballe. [Electronic resource]. – Mode of access: https://en.wikipedia.org/wiki/Jesper_Langballe.